

Васыльцев О. С. Явление антонимии социолингвистических терминов в украинском, английском и польском языках

Аннотация

В статье исследуются антонимические отношения в социолингвистической терминологии. Термины-антонимы проанализированы с учетом степени семантической противоположности, особенностей структуры и морфологической природы. Установлено производительность и роль этих отношений в процессе проявления структурной организации терминосистемы, а также раскрыто их общие и отличительные признаки, реализованы на материале указанных языков.

Ключевые слова: *социолингвистика, термин, антонимические отношения, тип семантической противоположности, структурный признак.*

Vasylytsiv O. S. Phenomenon of the antonymy of sociolinguistic terms in the Ukrainian, English and Polish languages

Summary

Comparative analysis of sociolinguistic terms, which form antonymy relations on the material of the Ukrainian, English and Polish languages, is one of the unstudied issues of systemic organization of terminology. The main aim of the article is to explore antonymous relations in the sociolinguistic terminological system on the basis of three languages.

The object of the study are sociolinguistic terms of the Ukrainian (83 units), English (74 units) and Polish (72 units) languages, which are collected from linguistic dictionaries, encyclopedias and sociolinguistic studies.

Terms-antonyms are analyzed with considering the degree of semantic opposites, peculiarities of the structure and morphological nature.

Studying antonymy in sociolinguistic terminology reveals essential features of this phenomenon, which allow to distinguish functional types of antonyms: a) contrary / complementary / directional, b) lexical / word-formative, c) one-component terms / compounds / multicomponent terms, d) adjective / noun antonyms.

Terminological vocabulary of sociolinguistics testifies crossing of synonymy and antonymy. Symmetrical antonymous relations are revealed between synonymous rows: they form a microsystem where components of antonyms are interconnected with synonymous rows.

Simultaneously, the analysis illustrates realization of common, rather than distinct trends of forming antonymous relations on the material of terminological systems of three languages.

Key words: *sociolinguistics, the term antonymous ratio, type of semantic opposites, structural feature.*

УДК 811.162.1

Вишнеvsька Л. Б.,
аспірант Інституту мовознавства
імені О. О. Потебні НАН України
E-mail: philypko@gmail.com

ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ: ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

У статті висвітлено проблеми перекладу польських фразеологічних одиниць українською мовою. Підкреслено, що етносвідомість унеможлиблює створення еквівалентних фразеологізмів при перекладі з однієї мови на іншу, виникають суто «національні» стійкі словосполучення, які відбивають умови життя, історичні цінності, досвід і стиль мислення носіїв мови. Разом із тим, при перекладі виникають індивідуально-авторські трансформації фразеологізмів, які не пов'язані з етнокультурою будь-якої мови.

Ключові слова: *еквівалентність фразеологізмів, тотожність фразеологізмів, міжмовні відповідності, художній переклад, етнокультура, фразеологічні трансформації.*

Мова віддзеркалює в собі практичний досвід своїх носіїв. Фразеологія як специфічний мовний розділ наділена спеціальними засобами, які роблять стійкі сполуки різних мов схожими і цілісними.

Це – влучність, ємкість, виразність, експресивність, що є яскравим відображенням уявлень про навколишній світ кожного народу.

Зрозуміло, ставлення до мови національно специфічне, тому сприйняття реалій має не дзеркальний, а творчий характер. Іномовні фразеологічні одиниці вимагають пояснень, залучення глобального контексту, дивують своєю незвичністю, що є проблемою для перекладача.

Наші спостереження охоплюють окремі аспекти перекладу польських стійких сполук українською мовою в різних контекстах.

Проблема полягає в тому, що основою роботи будь-якого перекладача має бути виокремлення ключових моментів тексту і адекватна передача їх іншою мовою. Основним питанням в теорії перекладу є «проблема встановлення міжмовних відповідностей, яка впливає із розуміння перекладу як діяльності, пошук загальних способів вираження значень в мовних одиницях і пошук того, як подолати різні способи вираження» [1, с. 61].

Мета статті – розкрити вплив етнічної свідомості на переклад фразеологізмів з однієї мови на іншу, окреслити основні параметри індивідуально-авторських трансформацій фразеологічних зворотів.

Фразеологічна одиниця як тип словесного комплексу у структурному плані втратила свою нероздільність, деетимологізувалася, позбулася образної мотивованості, що само собою спричинило низку проблем у перекладознавстві. Без засвоєння достатньої кількості стійких сполук неможливі і розуміння правильного сприйняття усного та писемного мовлення, і вільне спілкування мовою.

При перекладі аналізований текст становить собою синтез мови і культури. Обов'язковою умовою наукового перекладу фразеологізмів є їхнє співвідношення, порівняння і протиставлення. Інтерлінгвістичні зв'язки у фразеології європейських мов можна пояснити спільністю культурних традицій, започаткованих античністю та християнством. Звідси виникає розуміння, що фразеомовлення у зіставлених мовах може мати деякі принципово подібні риси.

Міжмовні фразеологічні еквіваленти мають загальні структурні моделі. Це, як правило, порівняльні звороти з порівняльними сполучниками, дієслова з різними типами управління. Їх можна назвати кальками, але послівний переклад від еквівалентності відрізняється тим, що у фразеологічному фонді перекладеної мови також повинна існувати аналогічна одиниця. Повну міжмовну еквівалентність українських та англійських фразеологізмів ми спостерігаємо нечасто, але є значна кількість польських та українських аналогів, що пояснюється спорідненістю мов. Наступні приклади підкреслюють, що фразеологічні еквіваленти можуть збігатися у понятійному і змістовному розумінні, формі, стильовому забарвленні: *trząść się jak liść* – *дрижати як лист* – *дрожать как лист* – *to tremble like a leaf*; *od stóp do głów* – *з ніг до голови* – *с ног до головы* – *from head to foot*; *nie wierzę swoje oczy* – *не вірити (своїм) очам* – *не верить (своим) глазам* – *not to believe smb's eyes*.

Акцентуємо увагу на окремих аспектах перекладу польських фразеологізмів українською мовою.

Слов'янська спільність дає нам право говорити про тотожність фразеологічних систем польської та української мов. За формою і змістом збігаються такі одиниці: *alfa i omega* – *альфа і омега* ('початок і кінець; найголовніше'); *Amerykę odkryć* – *відкрити Америку* ('говорити всім відомі істини'); *wstać z lewej nogi* – *встати з лівої ноги* ('мати поганий настрій'); *robić z muchy słonia* – *робити з мухи слона* ('перебільшувати').

Є значна кількість тотожних одиниць, де немає повної ідентичності компонентів: *patykiem na wodzie pisane* – *вилами на воді написано* ('сумнівна, маловажлива дія'; порівняй: *писати вилами* – *писати папкою*); *strzeć jak oka w głowie* – *берегти як зіницю ока* ('пильно зберігати, доглядати'; порівняй: *око в голові* – *зіниця ока*). Тут спостерігаються ще й семантико-стилістичні розбіжності.

Значна кількість польських фразеологізмів має в українській мові еквіваленти за змістом, хоча сам зворот може бути побудований за допомогою інших слів-компонентів: *nawarzyć piw* – *заварити кашу* ('затягти щось дуже складне, клопітне, що загрожує неприємними наслідками'; порівняй: *наварити пива* – *заварити кашу*); *brać na swoje barki* – *брати / взяти в свої руки* ('очолювати що-

небудь'; порівняй: *брати на свої плечі – брати в свої руки*); *jak śnieg za kołnierz – як сніг (доц) на голову* ('раптово, зненацька'; порівняй: *як сніг за комір – сніг (доц) на голову (з ясного неба)*).

Зустрічаються суто польські фразеологічні одиниці, які не мають аналогів в інших мовах: *robic komi afront* ('бути неввічливим стосовно когось'); *władca abcolutny* ('повний владика'); *głodny kawal* ('погано надумана непристойна історія'); порівняй з українськими: *слабий на утори* ('невитриманий, неврівноважений'); *слабий як учетверо мотуз* ('зовсім не слабкий'); з російськими: *бить баклуши* ('нічого не робити'); *во всю ивановскую* ('швидко, на всіх парах').

Найбільшою проблемою, на наш погляд, є сприйняття і розуміння у художньому тексті перекладених фразеологічних одиниць. Для кожної мови перекладач має свій набір правил, який базується на етнокультурі кожного окремого народу. Проблематично перекладати класичну художню прозу. Сучасна «масова» проза набуває універсальності, що пояснюється нинішньою глобалізацією, тому й перекладається без будь-яких проблем.

При аналізі перекладеного тексту постає питання про відповідність перекладацьких трансформацій і наявності міжмовних фразеологічних відповідностей. Різниця у фразеологічному складі зіставлених текстів зумовлена, насамперед, особливостями структурно-граматичного і синтаксичного ладу споріднених мов. Багатолітня практика перекладу сигналізує, що міжмовні фразеологічні аналоги наділені більшими диференційними рисами, але продовжують зберігати приблизну структуру єдності; з'являються більш суттєві відмінності в семному складі, сфері вживання. Таким чином, разом із фразеологічними аналогами в мові перекладу виникає велика кількість трансформацій. Слід зауважити, що подібний переклад не пов'язаний з культурними реаліями будь-якої мови.

Фразеологічна одиниця генетично позиціонує себе з поняттям, і способи реалізації мовного значення у фразеологічній одиниці становлять собою особливості понятійних структур тієї чи іншої етносвідомості. Наприклад, якщо компонент фразеологізму набуває реалій польської культури, можливість появи еквівалентної фразеологічної одиниці зникає. Наразі в художньому перекладі на місці відповідності з'являється або описовий зворот, або лексема, або стійка сполука взагалі не перекладається. Тому образна основа багатьох етнокультурних одиниць у контексті перекладу має у мові особливу форму вираження.

Польські дослідники [2, с. 11; 3, с. 330; 5, с. 170] також підкреслюють, що значна частина польського і українського фразеологічного складу є ідентичною у структурно-граматичному і семантико-лексичному відношенні. Вони стверджують, що фразеологічний переклад передбачає використання в тексті перекладу стійких одиниць різного ступеня близькості – від абсолютного еквівалента до приблизної фразеологічної відповідності [6, с. 9].

М. Дембровська [4, с. 200] фразеологічним еквівалентом називає рівноцінний перекладений одиниці зворот з однаковими денотативними і конотативними значеннями, розділяючи повний еквівалент (щоб уникнути омонімії): *дідько знає – diabeł wie* і неповний (частковий) як абсолютний еквівалент співвідносних фразеологічних одиниць, але не за всіма показниками: *дивитися зверху – patrzeć z góry*.

Існує при перекладі і такий прийом, як аналог. Традиційно фразеологічним аналогом називають зворот іншої образної структури: *обібрати як лунку – obskubać jak perliczkę* ('обібрати як цесарку').

Використання фразеологічних еквівалентів при перекладі – найзручніший шлях до адекватних результатів.

Індивідуально-авторські модифікації фразеологічних одиниць можуть бути і результатом семантичного переосмислення: *Лишилися від нього тільки роги да ноги – Zostało z niego tylko wspanienie* (*лишилася від нього тільки згадка – ноги*). Тут словесна гра не зберігається у перекладі. Використання фразеологічного аналога не завжди дозволяє зробити вдалий переклад.

Перекладацька робота передбачає індивідуально-авторські модифікації фразеологізмів завдяки структурно-семантичним перетворенням (скорочення або розширення компонентного складу,

контамінація, словотвірні перетворення): *Селище – хворе серце нашого району – Osiedle – to czuły punkt wszystkich* ('чуттєве місце для всіх').

Велика кількість помилок при перекладі індивідуально-авторських модифікацій фразеологізмів засобами фразеологічних аналогів виникає тоді, коли є можливим адекватний переклад. Варто не ігнорувати структурних змін і словотвірних модифікацій, тому що втрачається експресивність та емоційність стійких сполук, погіршується стилістичний ефект.

Парадоксально, але за наявності фразеологічних еквівалентів або аналогів перекладач може умисно ухилятися від фразеологічного перекладу на користь нефразеологічного за допомогою описового і лексичного перекладу, калькування, контекстуальної заміни і фразеологічної компенсації.

Описовий переклад націлений на тлумачення не самого фразеологізму, а його тлумачення (пояснення, порівняння): *клює носом – głowa mu opadła* ('голова йому звислась').

Цікавими виглядають контекстуальні заміни або фразеологічні компенсації: *до дідька – do pieca* ('йти на всі сторони, навіть до пекла'). Заміна образності при такому перекладі суттєво не впливає на зміст і, навпаки, підвищує ступінь експресивності: *сушити зуби* ('сміятися, реготати') – *pokazał zęby* ('прояв своєї сили, погроза'). Цей вдалий переклад дає можливість реалізувати вислів у буквальному значенні.

При фразеологічній компенсації можна ввести до контексту фразеологізму інше значення: *упаси Боже* ('вираз попередження про небажаність чогось') – *niech ręka boska broni* ('хай захистить рука Господа'). Контекстуальні заміни дозволяють зберегти двоплановість словосполучення. Фразеологічна компенсація призводить до втрати стилістичного ефекту першотвору.

Цікавими є модифікації фразем із формально-граматичними змінами компонентів: *Це найслабкіше його місце – To jego najslabszy punkt* ('найслабший бік'). Тут ми спостерігаємо ефект підсилення якісної експресивності фразеологізму.

До вдалих прикладів нефразеологічного перекладу можна записати переклад індивідуально-авторських модифікацій стійких сполук, які є стилістично «пригніченими».

Аналіз фактичного матеріалу доводить, що наявна проблема еквівалентності польських і українських фразеологізмів «підживлюється» структурно-семантичними й етномовними особливостями стійких словосполучень. Найбільшу увагу привертає функціонування таких одиниць у художньому дискурсі. Текстова фразеологічна одиниця моделюється паралельно зі своїм інваріантом, зафіксованим у словниках, з урахуванням мовної культури письменника. Ілюстративний матеріал демонструє мовленнєву винахідливість журналістів, поетів, письменників. У перекладеному тексті ми можемо побачити зворотний порядок слів, характерну синоніміку, зміну загальномовленнєвого значення тощо. Перекладачі намагаються модифікувати фразеологічну одиницю, де нові слова-компоненти породжують нові асоціації та образи. Вочевидь, що такі особливості стилю неможливо передати взагалі, але стилістичні конотації ґрунтуються на доданих нефразеологічних компонентах, які виражають їхню периферійну конотативну семантику.

Безеквівалентні стійкі сполуки відбивають національно-історичну, побутову і світську сторони життя. Для збереження етнокультурного змісту необхідно або замінити етнозабарвлений компонент іншим, маркований своєю, рідною культурою, або використати прийом калькування, або взагалі нівелювати етнос і обмежитися трансляцією загального змісту висловлювання. Зайвий раз підкреслюємо, що культурні конотації є каменем спотикання для перекладачів етнокультурних текстів. Але при перекладі фразеологічної одиниці ми втрачаємо її денотативну основу (ситуацію, яка утворила її внутрішню форму, довільну актуалізацію), а проблема ретрансляції змісту вирішується іншими лексичними засобами. І, як результат сказаного, може одночасно існувати декілька варіантів перекладу того ж самого тексту. Недарма існує думка про проблемні особливості перекладу: можна віддалятися від слів оригіналу творчо, аби бути до нього ближче ...

Наші спостереження підтвердили, що найбільші проблеми викликають безеквівалентні фразеологічні сполуки, коли перекладач не має можливості перекласти текст, ускладнений подібними одиницями, через відсутність еквівалента або аналога.

Проблемними для перекладознавства є індивідуально-авторські модифікації фразеологізмів. За наявності відповідностей та аналогічного першоджерела проблем не виникає. Додаткові складнощі пов'язані з новими семантико-стилістичними відтінками, які вимагають свого збереження при перекладанні. Передувати цьому процесу має загальний лінгвістичний і літературознавчий аналіз контексту.

Доволі складними також є словотвірні трансформації та модифікації. Головним тут є збереження семантики сталого звороту.

І, наостанок, як пам'ятка перекладачу, правомірно застосовувати нефразеологічний переклад, який дозволяє зберегти необхідний ефект і оригінальність тексту, а семантико-стилістичні втрати зводяться до мінімуму. Отримані результати можуть бути використані при зіставленні перекладів різносистемних та споріднених мов (теоретичне значення), а також використовуватися у повсякденній практиці перекладачів (практичне значення).

Тотальна глобалізація світу й об'єднаної Європи породжує нові зв'язки між народами, що піднімає престиж роботи перекладача, роботи нелегкої і творчої.

Список використаної літератури

1. Швейцер А. Д. Языковые и внеязыковые аспекты перевода / А. Д. Швейцер // Методы сопоставительного изучения языков: сборник статей. – М. : Наука, 1988. – С. 59–65.
2. Bąbą S. Zmiany znaczeń frazeologizmów / S. Bąbą, I. Liberek // Prace Komisji językoznawczej / Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział Filologiczno-Filozoficzny. – Poznań, 1994. – S. 9–18.
3. Chlebda W. Frazeematyka / W. Chlebda // Współczesny język polski – Wrocław, 1993 – S. 327–334.
4. Dąbrowska M. Parę myśli o pracy przekładowej / M. Dąbrowska // O sztuce tłumaczenia: Tom zbior. – Wrocław, 1955. – S. 193–207.
5. Pajdzińska A. Znaczenie związku frazeologicznego / A. Pajdzińska // Poznańskie spotkanie językoznawcze. – Т. 1. – Poznań, 1996. – S. 168–173.
6. Skorupka S. Wstęp / S. Skorupka // Słownik frazeologiczny języka polskiego. – Т. 1. – Warszawa, 2002. – S. 5–11.
7. Słownik frazeologiczny języka polskiego / pod red. S. Skorupki. – Т. 1–2. – Warszawa, 2002.

Wysznewska L. B. Równoważność polskiej i ukraińskiej frazeologii: trudności w tłumaczeniu **Streszczenie**

Artykuł dotyczące problemu tłumaczenia polskich jednostek frazeologicznych na język ukraiński. Podkreślono, że świadomość etniczna uniemożliwia utworzenie równoważnej frazeologii podczas tłumaczenia jednego języka na drugi. Jest czysto "krajowy" zestaw fraz, który odbijają warunki życia, historycznej wartości, sposób myślenia rodzimych użytkowników danego języka.

Słowa kluczowe: *równoważność frazeologii, tożsamość frazeologii, tłumaczenia literackie, kultura etniczna, frazeologiczne transformacji.*

Vyshnevskaya L. B. The Polish and Ukrainian phraseological equivalence: difficulty in translation **Summary**

The article sums up the difficulty in translating the Polish phraseology into Ukrainian. The essential part of phraseological scientific translation remains in their proximity, comparison and approximation. The interlingual rendition in the phraseology of the same family of languages based on common cultural backgrounds, taking its beginnings at times of great antiquity and rise of Christianity.

The ethnic roots present difficulty in the precise translation of equivalent phraseological forms, creating a stereotyped cliché, which reflect established life style, historical acquisitions, practical knowledge and thinking process of the people. We would like to stress on several aspects, working on the translation of the Polish text containing fixed figures of speech. The differences in phraseological forms of approximated texts based on the structural grammar and syntax in both languages. The interlingual rendition in regard to phraseological equivalents, contains both, similar and dissimilar elements. Aside from phraseological equivalents, translation is also rich in multitude of transformations, and ready-made transliteration devoid of both language specific architectonics. The paramount importance of this work is coming to terms with the unavoidable discrepancy one is facing during translation. In trying to reach an ideal approximation, one has to leave the rigid boundaries of original wording, to arrive at the best possible results.

Key words: *phraseological equivalence, phraseological equality, ethnic culture, fictional translation, translation of works of fiction, translation of fiction, language proximity, phraseological transformation.*